

Предузетнички дух Власотинчана – настанак и домети

У недавно објављеној брошури "Власотиначко предузетништво - сведок времена", која је настала у оквиру пројекта "Година предузетништва у Власотинцу", објављена је студија "Предузетнички дух Власотинчана – настанак и домети" Саше Станковића, професора Власотиначке гимназије. Текст је адаптација прва два поглавља монографије о Влади Илићу која ће се појавити пред читаоцима за неколико недеља.

*Изникал ми струк босиљак
У мајкине рамне дворе.
Неје, мајке, струк босиљак,
Но је, мајке, мили синак,
Мајке, паре да заради.*

Народна лирска песма из власотиначког краја

У турском попису из 1516. године први пут се помиње село ``Власоштинац`` са 33 хришћанска и 22 муслиманска дома. Имало је дербенцински статус, тј. становништво се обавезало да омогући безбедан пролаз турским караванима, а за узврат плаћа мањи порез и децу им не одводе у јаничаре. Преко Власотинца ишао је пут Лесковац - Трн - Софија, којим је економски снажан Лесковац био повезан са Цариградом. Та релативна слобода и повољан географски положај привлачили су хришћане да насељавају ово место. Данашње становништво је досељеничко, а најстарији родови дошли су током друге половине 18. века из разних крајева (Власина, Запаље, Знеполе, Косово, Стари Влах, Црна Гора, Македонија...). Варошани су се бавили углавном трговином и занатством, а скоро свака кућа имала је и свој виноград.

Од Карађорђева времена па све до Берлинског конгреса, Власотинчани су седам деценија били готово у непрекидном сукобу са Турцима, јер период релативног мира најдуже је трајао две деценије. Стога за ову јужносрбијанску варош Владимир Стојанчевић с правом каже да је ``стари центар антитурског еманципаторског покрета``. Власотиначке борбе с Турцима нису биле само сабљом него пером и новцем. Познат је случај тужбе против лесковачког Латиф бега који је хтео да се наметне за господара вароши, иако је већ добио 125.000 гроша за кулу и други иметак на име одштете након једне од бројних буна поробљене раје. Власотинчани предвођени Цветком Куцулом тужили су бега Порти у Цариграду и добили спор. Путописци, који су посетили Власотинце у првим годинама после Берлинског конгреса, посебну пажњу посвећују овим бунама Власотинчана против Турака. Ратоборну варош у првој половини 19. века Турци су трипут спаљивали до

темеља, али трговци и зантлије, који су по нужди бивали ратници, добро су знали да слобода нема цену. Путописци су изненађено приметили да у Власотинцу, осим турске управе, није било Турака и да не постоји ниједна џамија, иако се оно налазило на важном путу са 2626 житеља (1879). Краљевина Србија је одмах формира Власотиначки срез који обухвата подручје данашњег Власотинца, Грделице и Црне Траве.

Слику тог старог Власотинца, које тек ушло у састав Србије, најбоље је описао Мита Ракић, отац песника Милана Ракића, у часопису Отаџбина из 1880. године:

*Као варош, Власотинце је лепше од Прокупља и Врања; као место, од Лесковца; а од Пирота и као варош и као место. Власотинчани су врло вредни и добри грађани. И варошани и сељаци овога краја одвојили су се од равница око Лесковца, од народа у Јабланици и Пустој Реци. Планине су, види се, боље очувале наш елемент. Ови су планинци тако добри Срби као и у врањском округу. **Радини су велики, а устаоци и патриоти још већи.** Они су се највише отимали од Турака. Зато су Власотинце и остали чиста српска варош.*

Било је очекивано да ће једна напредна варош, која је у ропству сачувала слободарски и предузетнички дух, након отварања према европској цивилизацији доживети прогрес. Поготову кад се зна да је у првим годинама по ослобођењу у Власотинцу било новца, па су и власотиначки трговци и занатлије после одласка око 5000 Турака из Лесковца искористили прилику да купе напуштена имања по ниској цени. Међутим, због нове границе са Бугарском стари планински пут за Софију преко Власотинца губи на значају и смањује се промет робе, а део становништва Знепоља, пошто је остао у Бугарској, више не силази да тргује у варош на Власини. Затим пруга није изграђена до Власотинца (чак је и део мештана устао против њене изградње), али је прошла кроз Грделицу, која ће од села полако постати варошица. Тако да становницима овог дела среза, Власотинце није значило толико као за време Турака. Такође, Црнотравцима је Предејане опет због пруге, постало примамљивије. Још када се зна да су крајем 19. века због филоксере страдали власотиначки виногради, онда је јасно зашто је дошло до привредне стагнације. Тако се Власотице нашло у парадоксалној ситуацији да у слободи изгуби релативно повољан геостратешки положај и успори економски развој у деценијама које следе. Све је то условило миграцију и старих Власотинчана у веће центре као што су Лесковац, Ниш и Београд. Али, и поред тога број становника вароши се благо повећавао због позитивног природног прираштаја и прилива становништва из планинских делова среза. Бољи дани за Власотинце доћи ће тек од 1929. године када је завршен Народни дом, формирана Државна грађанска школа, основан одбор за подизање споменическе борцима за слободу и уступљено земљиште за изградњу Задружног дома винарско-виноградарске задруге. Тако су се у вароши током 30-их година 20. века побољшавали услови за живот и новинар *Лесковачког гласника* каже да ``ко није био у Власотинцу за једну деценију па дошао сад, он је могао само да се изненади``.

Најбогатији Власотинчанин, Коста Илић Мумџија (1832-1911), искористио је ослобођење за куповину турских поседа, нпр. од неког Заимчета купује воденицу на Копашничкој (Слатинској) реци. Поседовао је читлук у Горњем Буниброду са 75 кућа и већ тада се убрајао међу најбогатије људе у лесковачком крају. Коста се поред прављења свећа и сапуна, бавио трговином стоке и давањем новац под интерес од 6% на месечном нивоу како наводи путописац Феликс Каниц. Акумлирани капитал Мумџија ће уложити у текстилну индустрију, чиме ће постати један од зачетника Српског Манчестера, односно ``златног доба Лесковца``, како се данас популарно каже.

Породица Косте и Костадине Илић

Када анализирамо настанак индустрије у Лесковцу из власотиначке перспективе долазимо до занимљивих закључака. Гајтанара у селу Козару (1890) настала је на територији Власотиначког среза. Иначе, прва гајтанара била је у Стројковцу надомак Вучја основана 1884. године. Сви власници козарачке гајтанаре били су на неки начин везани за Власотинце: Коста Илић Мумџија као Власотинчанин, Глигорије (Горча) Петровић као зет власотиначког богаташа Цеке Прикиног (Прикића), Мануило Илијев као таст Костиног сина Сотира и Михајло Јанковић Инајет као Костин зет. Овде је сродство битно због чињенице да уз богату девојку иде и богат мираз, односно капитал који су касније уложили у индустрију, нпр. поуздано се зна да је Глигорије Петровић од таста позајмио новац за ту сврху. У молби Министарству привреде од 2. јуна 1890. године, они се обавезују да ће на Костином имању отворити фабрику, а траже да по закону добију гарантоване повластице на 12 година, да имају право увоза неопходних делова и да буду ослобођени царине приликом извоза производа. Преко Илијева су из Бугарске набавили 72 чарка које су поставили на Козарачкој реци у откупљеној воденици спахије Хусеина. Укупно су уложили 72000 динара, половину је дао Мумџија, а другу половину поменути ортаци.

На примеру ове фабрике може се анализирати ширење капитала Илића преко пословно-рођачких веза. Коста Мумџија био је таст Михајлу Инајету, а Костин син Сотир убрзо после оснивања фабрике вратио се са школовања из Љубљане и оженио се Мануиловом ћерком. Касније пошто Сотир Илић није имао потомство усвојио је ћерку из фамилије Прикић, одакле је супруга Глигорија Петровића. Дакле, добра процена потреба тржишта, коришћење законских олакшица и повезивање пословних и родбинских веза - то је оно што ће Илићи и касније користити.

Прва краљевска српска повлашћена фабрика вуненог гајтана, позаментеријских и платнених израда Поповић, Илић и ко. настала је у Лесковцу годину након споразума о удруживању (1895) власника вучјанске и козарачке гајтанаре. Пошто као трговци нису знали много о текстилној технологији, Горча Јовановић и Сотир К. Илић (тада већ као бугарски зет) одлазе у Бугарску наводно да би гледали робу, а у ствари како би сазнали шта им је све потребно за производњу. Потом у немачком граду Кемницу набављају машине, а Сотир је био главни за споразумевање с обзиром да је знао немачки језик пошто се школовао у Љубљани, тадашњој Аустроугарској. Тако је настала прва лесковачка штофара која је постала конкуренција параћинској фабрици вунених тканина браће Минх, који су дошли у Србију из Аустроугарске, односно данашње Чешке. Године 1904. изгорела је фабрика у Параћину, што је ишло на руку лесковачкој штофари да 1908. постане највећа фабрика овог типа на Балкану. Ова штофара је нуклеус не само текстилне производње него и читаве лесковачке индустрије. Пословни партнери прве лесковачке штофаре постепено ће формирати нове самосталне фабрике, које ће бити најзначајнији издаци Српског Манчестера. Од осморице оснивача прве лесковачке штофаре два су Власотинчани и два су родбинским везама повезани са Власотинчанима.

Коста Мумџија је, како је већ поменуто, своје млађе синове слао у иностранство као би стекли неопходно образовање за даље развијање пословања. Најобразованији и најмлађи био је Влада К. Илић, који је најпре завршио Трговачку академију у Бечу, а потом Вишу стручну школу за текстилну индустрију у немачком граду Ахену. Влада по повратку из Немачке 1904. почиње да заступа оца Косту у првој лесковачкој штофари, а већ наредне године прелази у Београд где су откупили фабрику штофа Евгенија Михела. Влада Илић се оженио Олгом (Цицом) Јовановић, унуком чувеног војвођанског велепоседника Лазара Дунђерског, чиме је повезан капитал најбогатијег јужносрбијанаца и најбогатијег Војвођанина. После Првог светског рата браћа Илићи су имали предузећа још у Војводини, Хрватској и Македонији. *Концерн Косте Илића синови* пословао је све док им комунистичке власти пред крај Другог светског рата ниси одузели целокупну имовину.

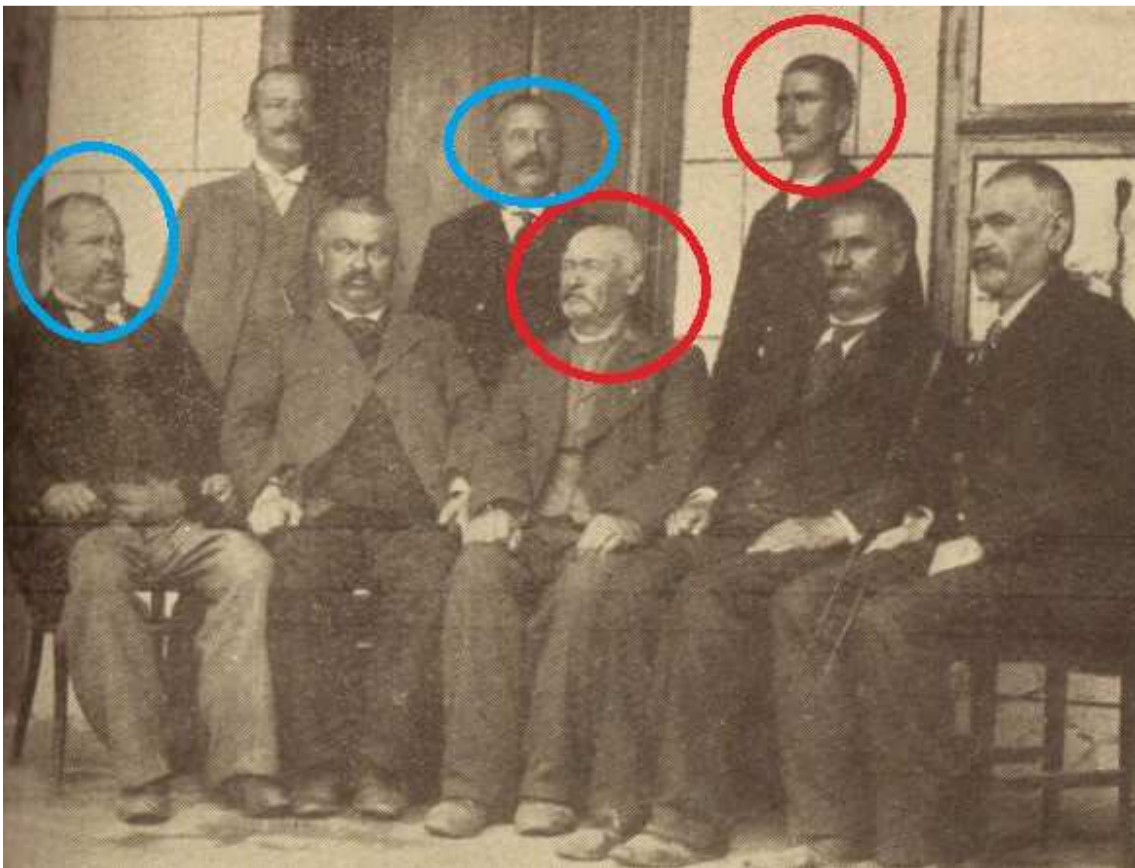
Анализом развојног пута *Концерн Косте Илића синови* могу се видети етапе развоја српске индустрије, али и грађанске класе која је од турске раје стигла до европске господе:

1. Преиндустријска акумулација капитала од средине 19. века до гајтанаре у Козару;
2. Изградња фабрика у Лесковацу од 1890. до преласка Владе Илића у Београд;
3. Оснивање београдских фабрика од 1906. до 1914. године када почиње рат;
4. Пустошење фабрика у Првом светском рату и обнова до 1921. године;
5. Оснивање фабрика широм Краљевине СХС од 1922. до 1928. године;
6. Светска економска криза и њене последице од 1929. до 1934. године;
7. Повећање производње уочи рата од 1935. до 1941. године и
8. Други светски рат и одузимање имовине.

Коста Илић Мумџија је прешао ту прву етапу од читлук сајбије до капиталисте. Већ је речено како је он увећавао капитал преко мумџијског заната, женидбом, трговином, зеланашењем, откупом турских имања... Акумулација капитала у преиндустријском добу је заслуга Косте Мумџије. Наредна је етапа зачетка индустрије, почиње отварањем гајтанаре у Козару (1890), а завршава се Владином преласком у Београд. Као кулминација те етапе је отварање прве лесковачке штофаре са удруженим капиталом најбогатијих трговаца/индустријалаца (1896). Тада Костини синови стичу стручна знања која ће им помоћи у даљем развијању индустрије. У том периоду ничу нове фабрике у Лесковцу и околини. Владином краткотрајни боравак у Лесковцу, после завршетка школовања у Ахену (1904), био је припрема за куповину *Фабрика вунених тканина* у Београду (1906). У трећој етапи доминира освајање текстилне индустрије престонице и ширење пословања, које ће бити прекинуто ратом. Четврта етапа обухвата пустошење фабрика у Првом светском рату и послератну обнову до 1921. године, односно враћање на пређашње стање. После следи период освајања нових тржишта ван граница Србије пре балканских ратова. Капитал настао ратном одштетом, профитом и кредитима улаже се у индустрију Војводине (Велики Бечкерек и Озаци), Хрватске (Карловац) и Македоније (Скопље). На неки начин пета етапа интезивног развоја је наставак треће етапе, коју је прекинуо рат, али на нивоу нове Краљевине СХС. Овај период од 1922. био је уносан и за друге индустријске гране, јер су потребе биле огромне у земљи опустошеној ратом. Године 1928. потрошња је опала и предосећала се Светска економска криза. Наредна година је почетак шесте етапе када предузећа узимају кредите како би се одржале фабрике у животу у условима смањених поручбина, опадања производње и повећања дугова. Седма етапа почиње 1935. када се осећа привредни опоравак од кризе и производња благо расте. Почетком те године Влада постаје председник Београдске општине, а на пролеће ступа на чело концерна, јер му умире старији брат Сотир. У овом периоду потрошња текстилних производа расте, нарочито потребе војске, и тако ће бити све до почетка Другог светског рата у Југославији 1941. године. Колико је била зарада концерна најбоље илуструје цитата из *Историје индустрије Београда* Драгана Петровића: *Док је 1935. бруто зарада на роби износила око 2,9 милиона, 1939. достигла је суму од преко 15,7 милиона динара.* Осма етапа се поклапа са годинама Другог светског рата, јер фабрике због бомбардовања прекидају рад, па настављају, да би доласком комуниста биле одузете од Владе Илића.

Предузетнички дух Власотинчана одавно је превазишао границе Власотинца, а стигао је до неслућених размера нарочито преко продице Косте Илића Мумџије. Овај феномен може се пратити на примеру и других породица, нпр. Гаврила Поповића или Милана Валчића, наравно у мањој мери него код Мумџија.

Посебно је питање шта је данас са предузетничким духом Власотинчана. Он и сада постоји, а то се најбоље види код бројних грађевинских предузимача, који су се населили из планинских крајева некадашњег среза у Власотинце, али и друге крајеве Србије. Њихове фирме успешно послују, али се чини да немају, као и њихови претходници, довољно развијену свест о задужбинарству у родном крају. Тако Власотинце наставља да живи као сиромашно место које је изнедрило доста имућних људи.

Власници прве фабрике штофа у Лесковцу: Седе **Мануел Илијев**, Глигорије Јовановић, **Коста Илић**, Мита Теокаревић и Стеван Бојицов, а стоје Милан А. Поповић, **Горча Петровић** и **Петар К. Илић**

